

Folketællinger og folketal

Omkring folketællingen i Middelfart 1787

Harriet M. Hansen

Fortid og Nutid december 1997, s. 289-297

Gennem en konkret undersøgelse stiller Harriet M. Hansen spørgsmålstegn ved pålideligheden af folketællingen i 1787. Hun kan gennem sin undersøgelse, hvor hun samtidig demonstrerer en række andre kilder til befolkningsudviklingen, klart eftervise, at folketællingen for Middelfart købstad langt fra medtog alle byens borgere.

Harriet M. Hansen, f. 1952, cand.mag., museumsinspektør ved Middelfart Museum og leder af Middelfart Byarkiv.

Da Middelfart fejrede 500 års købstadsjubilæum i 1996, skrev Middelfart Museum ved Peter Dragsbo og Harriet M. Hansen en byhistorie, en oversigt over Middelfarts historie fra grundlæggelsen i 1200-tallet frem til bygningen af den første Lillebæltsbro.¹ Hermed er der for første gang forsøgt at skabe et samlet billede ud af de brikker til et puslespil, som vor viden om Middelfart er. Et af de mest konkrete resultater af arbejdet med byhistorien blev imidlertid en mere præcis forståelse af, hvad vi *ikke* vidste, og hvilke undersøgelser, man burde tage op. Således havde vi måttet gøre meget lidt ud af 1700-tallet, hvad der selvfølgelig ikke har undgået vore anmelderes opmærksomhed.² Et af de helt centrale emner, der kun er overfladisk berørt, er befolkningsudviklingen i Middelfart i det 18. århundrede.

I *Middelfarts Historie* beskrev vi udviklingen fra i hvert fald 1760 som en periode i vækst.³ Det gjorde vi vel vidende, at folketallet i følge folketællingen 1769 var på 735 personer, i 1787 på 651 personer og endelig 1.019 personer i 1801. Hans Chr. Johansen har i *Dansk Socialhistorie* 4 brugt Mittel-

fart som eksempel på »den lille købstad« over for den store by Odense,⁴ og på basis af folketællingen 1787 viser han, at byen i 1787 har en meget lille social differentiering og næsten ingen egentlig underklasse. Problemet med dette resultat er blot, at det måske netop kunne være gruppen af mindre-bemidlede og fattige, der ikke blev talt med i 1787.

Befolkningsudviklingen 1769-1787 betød en tilbagegang på 84 personer (11%) og en voldsom stigning 1787-1801 (68%), og dette svarede kun dårligt til vort generelle indtryk: Vi så en mere harmonisk udvikling, ikke mindst på grund af den vækst i antallet af ejendomme, der fandt sted. På grundlag af grundtaksationerne 1682-1801 kunne vi opstille skemaer for grunde, haver og øde pladser inden for byen. I 1682 havde specielt byens store baggade, Søndergade, været meget spredt bebygget med kun enkelte huse på gadens nordside. Efter 1750 begynder husrækken at blive tættere, og op mod år 1800 synes sydsiden samt den vestlige del af nordsiden at være udbygget. Gamle haver i Knorre- og Smedegade fik huse og beboere, og der be-

gyndte at komme bebyggelse uden for Østerport og Vesterport (mod Hinds-gavl). Brandtaksationerne understøtter denne historie: 179 huse i 1761, 192 i 1771 og 200 i 1781 (incl. kirken). I 1801 er der kommet 5 huse mere til - stigningen ligger derfor snarere før end efter 1787.

Selvfølgeleg er vækst i huse ikke det samme som vækst i befolkningstal. Men antallet af ledige huse er mistænkeligt stort i 1787-folketællingen: 27 huse ud af 200 - 13 %. Heriblandt Agent Ivarsens hospital, der var oprettet i 1767 som asyl for 4 værdige fattige. Dette solide grundmurede hus med have og port til gaden skulle altså stå tomt. I husene nr. 14, 18, 125, 165 og 193 kunne man forvente en enke - hun (evt. ægtemanden) kendes i huset før 1787, og hun er fundet igen i husføringsprotokollen 1790 og senere. Men husene er anført som ledige, og enkerne figurerer ikke andetsteds i folketællingen.

I *Middelfarts Historie* måtte vi nøjes med at konstatere mistanken om en generel underregistrering i 1787. Men efter det hektiske jubilæumsår har vi kigget nærmere på spørgsmålet. For på forhånd helt at afvise folketællingens tal kunne vi heller ikke: Middelfart havde været garnisonsby frem til 1785 - så de tomme huse kunne faktisk have været soldaterbarakker, som der i 1787 ikke længere var behov for. Kraftig indvandring kunne også forklare den store stigning i 1790'erne, bl.a. kom der en klædefabrik til byen, hvis arbejdere kunne bidrage til at fylde byen igen! Endelig kunne det være, at der var et betydeligt fødselsoverskud i byen, der bevirkede en kraftigt voksende befolkning. Det sidste lod sig dog hurtigt afvise.⁵

Selvfølgeleg er det ikke første gang, man er stødt på problemer omkring folketællinger. Faktisk bruges kombinationen af en periode i tilbagegang efterfulgt af en periode i kraftig frem-

gang til at lokalisere mistanken om underregistrering i en folketælling. En helhedsundersøgelse af 1787-folketællingen findes ikke, men Hans Chr. Johansen har i *Befolkningsudvikling og familiestruktur i det 18. århundrede* foretaget undersøgelser af 26 landsogne, svarende til 1 % af Danmarks landbefolkning, og i dette materiale er der ikke tale om bemærkelsesværdig underregistrering i 1787-tællingen: Man må i denne første folketælling, hvor navne på individniveau er bevaret, regne med en generel underregistrering på 2-9 %.⁶ Tilsvarende brede undersøgelser er ikke foretaget for 1801, men enkeltstudier har dog vist stor underregistrering i enkeltsogne, bl.a. på Fur og på Mandø. Poul Thestrup har opsamlet diskussionen omkring 1801-tællingen i sin artikel *Folketællingens kvalitet - et absolut eller relativt begreb?*, *Fortid og Nutid* 1990, s. 111-125, hvor han ud fra signifikant befolkningsudvikling på sogneniveau kan konkludere, at 1787-folketællingen er klart den dårligste, at 1801-folketællingen er bedre, men dog væsentlig dårligere end niveauet for tællingerne 1834-1870. Thestrups resultater viser med hans egne ord en meget markant tendens, der gerne må blive fulgt op af detailstudier. I øvrigt fokuserer disse undersøgelser på landsogne, hvorimod der ikke foreligger sammenligninger på købstadsplan.

Et af de steder, hvor man ville forvente at kunne finde materiale til at vise udviklingen i befolkningen 1787-1801, er i ekstraskattematerialet.⁷ Ekstraskatterne blev opkrævet gennem hele perioden, og ligningslisterne indeholder lange rækker af fortegnelser over indbyggere, år for år, nogle gange måned for måned. Middelfart-materialet har dog kun navn på husstands-overhovedet - resten af husstanden står som tal (f.eks. 2 husstandsoverhoveder, 2 børn over 12 år, 2 tjenestefolk, 1 andet).

Ekstraskatterne for 1787 bekræfter imidlertid tallene for folketællingen: Stort set nævnes der ikke husstands-overhoveder i listen, som ikke findes i folketællingen. Naturligvis er langt færre husstande/personer talt med. Dels er børn uden 12 år i følge optællingskriteriet ikke talt med (231 børn i følge folketællingen), dels er der tale om skattelister, og ikke alle kunne/skulle betale skat.⁸ Da listerne er ført fjerdingssvis ligesom matrikelnumrene og folketællingen, kan det let konstateres, at de to lister svarer godt overens: Tomme huse i folketællingen svarer til ingen skattebetalende husstand (det modsatte er selvfølgelig ikke altid tilfældet).

Tager man nu ekstraskattetallene år for år, burde man kunne få et billede af befolkningstallets udvikling. Nedenfor er anført udvalgte år:

Alle skattebetalere betalte for »husstandsoverhoveder« (en eller to) (her nr. I, »børn over 12« år (II), »tjenestefolk« (III) og »andre« (IV).

	I	II	III	IV	I alt
1787	265	38	65	18	386
1789	253	27	57	7	344
1791	261	19	48	5	333
1792	260	14	64	5	343
1793	408	127	136	30	701
1795	400	101	114	30	645
1797	397	93	116	56	662
1798	425	95	134	54	708
1801*	429	58	135	47	669

* liste pr. 1. januar 1801.

I disse tal er der imidlertid ikke tale om udvikling, men brud: Et niveau for husstandsoverhoveder på omkring 260, der pludselig springer til 408 i 1793. Dette spring kan ikke begrundes i en massiv indvandring. I skattematerialet ligger også af- og tilgangslister for byen, og for 1793 var der en samlet

tilgang på 14 – og en afgang på 17 personer! Forklaringen må være, at optællingsprincippet må være ændret. Husstande i matrikel 8, 18, 71-75, 83, 88-89, 93, 98, 102-103, 107, 113, 125, 128, 129, 157, 161, 162, 163, 165, 179, 186, 192 er nu alle beboede med registrerede personer, hvor de før stod ledige, og i andre huse bor flere familier: M. 17, 26, 34, 37, 89 osv. En del af disse personer, der dukker op, synes at være enlige kvinder. Det kunne være spændende at se nærmere på det bureaukratiske system for at kortlægge, hvad grunden til denne ændring kunne være, men det må vi lade ligge i denne omgang.⁹

Når ekstraskattelisterne altså heller ikke kan bruges til at beskrive udviklingen i disse år, så syntes der kun en mulighed tilbage: At gå ind i materialet på individniveau for dermed i praksis se, om det kan lade sig gøre at finde folk, der »burde« være talt med og ikke er det.

Operation supplement 1787

Udgangspunktet for eftersøgningen har været eftersøgning på familieniveau: Eksempelvis er Simon Murmester ikke med i folketællingen, men betaler næringsskat i 1787. Det førte til eftersøgning af kone, børn, død m.v.. Således findes han i 1760'erne som husejer, og hans giftermål og død er registreret i kirkebøgerne. Hans børns dåb er noteret, hans datter Anne på 10 år blev begravet i juni 1787, han er fadder i 1788, nævnt i folketællingen 1801 og i fattiglisten 1803, hvor det fortælles, at han har boet her i 50 år. Resultatet blev, at Simon Jepsen sammen med kone og mindst to børn var hjemmehørende i byen i juli 1787. På tilsvarende måde er alle navne, der dukker op 1787-1801, taget i betragtning og vurderet, og en »ekstra-liste 1787« udarbejdet.

Det er ikke altid nok at lokalisere folk før og efter 1787. Folk rejste faktisk frem og tilbage. Det er således tilfældet med trompeter Ritz og hans familie. Ritz giftede sig i 1778 med en Middelfart-pige, og de fik deres første børn her. Senere optræder enken med børn, men dels gennem konfirmandlisterne, hvor det viser sig, at de næste børn er født på Sjælland, og dels gennem et skøde, hvor trompeter Ritz, forhen i Middelfart, nu bommand ved Ortvig Bom på Sjælland, sælger sit hus, fremgår det, at familien har forladt byen inden 1787.¹⁰ Siden er enken vendt tilbage til sin hjemby.

Det skal straks siges, at en supplementliste aldrig kan blive komplet. Man fanger de bofaste, men ikke de flyvske.¹¹ I folketællingen 1787 optræder f.eks. Jørgen Plengs kone, Christiane Erichsdatter, med børn. Denne familie ville man aldrig have vovet at tage med, hvis den ikke allerede havde stået der: Bortset fra et barns dåb i 1785 og ekstraskat i 1786/87 træffer vi overhovedet ikke Jørgen Pleng eller hans kone. De er ikke gift her, de andre børn er ikke født her, børnene er ikke konfirmeret eller gift her, ingen af navnet Pleng er døde her. De optræder ikke i skøde- og panteprotokollen, ikke i fattigmaterialet, etc. etc.

Det er især familieoverhoveder, der er ledt efter – voksne mænd og kvinder med egen husstand. Større børn er ikke systematisk fundet frem, for kun børn under 10 år kan forventes at findes sammen med forældrene, og ikke engang det er sikkert.¹² Hvor unge mennesker opholder sig fra konfirmationsalderen, til de bliver gift, har vi ikke en chance for at vide. Slet ikke i Middelfart, hvor aldersangivelserne er så lemfældige i 1787-tællingen, at man end ikke skal begynde at lede efter en tjenestepige Maren Hansdatter, 17 år.

Endelig skal det bemærkes, at det normalt ikke er muligt at se, hvor i byen en funden familie har boet i juli

1787. Selv om mange familier boede i årevis, ja i generationer, i samme hus, så flyttede andre ustandselig rundt, ofte på en os uforståelig måde.

Den største vanskelighed er naturligvis brugen af navne. Ikke bare det, at mange hedder det samme: Hans, Peder, Niels osv. Maren, Karen, Anne, for blot at nævne nogle få gængse navne. Kvinder optræder desuden ofte kun med deres mands navne, Peder Aalborgs enke, Birthe Madses, eller bare titel Anne Betjents. Der er også en vis mulighed for at mandens navn blandes med hendes, som når Ursula Hansdatter, enke efter Peder Jørgensen handskemager, optræder i 1801 som Ursula Jørgensdatter. Kun det, at hun er husejer og »altid« bor i M. 18, sikrer hendes identifikation. Dobbeltnavne, ikke mindst hos kvinder, kan naturligvis give problemer, en Anne Cathrine kan nemt optræde som Cathrine. Men også mændene kan forveksles: Byen har således to, der hedder Hans Pedersen Wiis. Den ene er søn af Peder Nissen og optræder lige så tit som Hans Nissen eller Hans Pedersen Nissen. Problemet er velkendt i alle tilsvarende undersøgelser, og den største fare i dette tilfælde ville være, at en og samme person kommer med under to navne.

Centralt i undersøgelsen står kirkebogsmaterialet.¹³ Frem til 1796 er indførslerne desværre meget kortfattede, men da Thor Melbye blev sognepræst, ændredes praksis: Først nu starter registrering af konfirmationer. Dåb, bryllup og begravelser ledsages af omfattende oplysninger om forældre, alder, fødested og -år, etc. Faktisk repræsenterer tiåret efter 1796 de bedste kirkebogsoplysninger i Middelfart overhovedet. D.v.s at familier i den periode, der bliver gift, får børn, konfirmeres eller dør, i stort omfang kan følges.

En egentlig familierekonstruktion

på samtlige familier er ikke forsøgt. Men alle familier i folketællingen 1801, der ikke repræsenterede »kontinuitet« fra 1787, er forsøgt bestemt: Kom de før/efter 1787, er børnene født her etc. Heldigvis var der kun en familie i Middelfart, der i 1787 ikke tilhørte den lutherske kirke: Nemlig jøden Salomon Ballin. I kirkebøgerne indførtes jo ikke folk fra det mosaiske trossamfund, normalt ej heller katolikker, hvorimod reformerte hyppigt optræder. Det har dog vist sig, at disse fremmede familier lader sig finde på anden vis.

En guldgrube har været en hussøgningsprotokol fra 1790.¹⁴ Gennem denne protokol har bystyret søgt at få overblik over befolkningen, regnet i husstande, hvordan det stod til med det enkelte husstandsoverhovede, og hvilke belastninger fattigsystemet måtte komme ud for. Alle husstands-overhoveder skulle registreres, såvel ejere som lejere. En side pr. matrikelnummer. Når en lejer døde eller fraflyttede, skulle vedkommende slettes, og nye skrives ind. I bogen registreredes erhverv (både nominelt og reelt, f.eks. »har borgerskab som købmand og kromand, men bruger aulingsdrift«), alder, helbredstilstand, og – som det, der gjorde kilden til en perle – om vedkommende var født i byen, eller hvor han kom fra og hvornår. Endelig registreres hjemmeboende børn.

Protokollen ser ud at være brugt gennem godt et år, fra august 1790 til og med året 1791. Desværre er ikke samtlige sider af protokollen udfyldt: 19 huse har således kun angivelse af ejers navn, og enkelte andre har kun meget få oplysninger. De mangelfulde oplysninger findes især på udlejningsboliger, men også købmand Rasmus Langå Schultz og bager Hans Jørgensen, begge velstående, indfødte middelfartere og boende i store gårde i Algade, nævnes kun ved navn.

Protokollen kan ikke bruges til statistik eller »folketælling« – hustruer,

tjenestefolk og andre i huset er slet ikke med, men hvor registreringen er god, tillader den en nem og direkte sammenligning med den 2 ½ år ældre folketælling. Oplysninger som »kom for over 20 år siden fra Vejlbysogn«, eller »kom i foråret 1790 fra Fredericia« fortæller straks, om vedkommende er kandidat til suppleringslisten eller ej. Samtidig ses, at der er en god og nøjagtig registrering af familiernes børn med antal og navne i begge kilder, hvorimod angivelsen af børnenes alder er rimelig god i hussøgningsprotokollen og mere end upræcis i folketællingen. Et eksempel:

Niels Holt snedker i nr. 17:
Han har følgende børn:

	1787	1790	Dåbs- registrering
Jørgen	14 år	20 år	21.2.1768
Mette Kirstine	10 år		4.10.1772
Boel Marie	7 år	14 år	6.10.1775
Johanne Maria	5 år	13 år	28.12.1777

Det skal bemærkes, at folketællingens aldersangivelse burde være løbende år, mens man i hussøgningsprotokollen øjensynlig brugte fyldte år.

Hussøgningsprotokollen viser samme beboelsesmønster som skattelisterne efter 1793 og folketællingen 1801: Der er kun få huse, der kaldes ledige, ofte er der flere familier eller tillejeboende i husene.

Da det umiddelbart ser ud til, at mange småkårsfolk mangler i folketællingen, er fattigmaterialet gennemgået med særlig interesse.¹⁵ I 1803 blev der af den nye fattigkommission udarbejdet en liste over alle, der var kandidater til at modtage fattighjælp. Denne liste indeholder bl.a. oplysninger om, hvor længe vedkommende har boet i byen, og selv om det er 16 år efter folketællingen i 1787, viste listen at give gode informationer. Som supplement er brugt diverse fattiglister

fra 1790'erne, hvor man både i forbindelse med oprettelse af et spindehus i 1791 og ændringen af institutionen til en regulær fabrik uden for fattigvæsenet udarbejdede lister over mulige »arbejdere«. Svagheden i dette materiale er så, at man skal kunne godtgøre, at personen fandtes i byen i juli 1787.

1801-folketællingen er naturligvis også brugt. Hvor mange af disse personer er »nye« familier/ identiske med de familier, der boede her i 1787 – hvor mange kan følges tilbage til 1780'erne? Endelig har andre kilder fra byen være benyttet, bl.a. borgerskabs- og skifteprotokoller, skøde- og panteprotokoller, politiprotokollerne m.v. En navneliste med fuld dokumentation vil være tilgængelig på Middelfart Byarkiv.

Søgningens resultater

Det er bemærkelsesværdigt, at der i 1787 er ganske mange personer, der anføres som gift, men hvor ægtefællen ikke er registreret. Det kan undre, ikke mindst, da det er en »de jure«-registrering, der skal anføre dem, der er hjemmehørende, ikke dem, der blot er til stede. Adskillige søfolk på rejse er medtaget, så den gennemgående »fejl«, som f.eks. Musse Beck fandt på Mandø 1801,¹⁶ kan ikke findes i Middelfart.

15 mænd bor uden deres ægteviede hustru og 11 kvinder uden deres mænd. Hvor ægtemanden f.eks. er rytter eller soldat, er dette vel ikke urimeligt, men sværere er det at forestille sig, at de mange mødre med små børn skulle være ophørt med at bo sammen med familien. Et par eksempler: Ovennævnte snedker Niels Holts hustru Maren Pedersdatter er ikke anført, men hun er tilbage som enke i huset i 1801. I nr. 5 bor Hans Petersen Wiis uden kone – familien har 5 børn mellem 10 og 0 år, og hustruen blev introduceret efter sidste fødsel 10. juni –

kun 3 uger før tællingen fandt sted. I 1801 sad hun som enke i det fælles bo. Anders Brandts kone i M. 114 har to mindreårige børn og føder siden flere fælles børn med sin mand – skulle hun virkelig ikke være hjemmehørende her? Jens Geertsen, logerende i nr. 2, har været gift et par år, hans kone er gudmor i maj i Middelfart kirke – også hun glimrer ved sit fravær. I alt er der 25 sådanne personer, der er talt med.

Gennem grund- og næringstakstlister og ekstraskattelister 1787/1788 er fundet yderligere 8 husstande med i alt 16 personer, heriblandt den ovennævnte Simon Murmester. Et andet eksempel er skipper Jeppe Jacobsens enke, Mette Olufsdatter. Jeppe Jacobsen havde kort før sin død i 1785 solgt sit hus, matrikel 125, i Søndergade til byens matador, postmester Brandt, bl.a. under betingelse af, at hans kone måtte blive boende i huset aldeles frit i sin livstid.¹⁷ Hun dør i 1794.

Hussøgningsprotokollen fra 1790 var som allerede nævnt et fund. 30 husstande med i alt 70 personer er hentet herigennem. Mest fattige familier, men ikke udelukkende. Med Middelfart-øjne er en af de mere interessante den tidligere købmand Sabroe, der i 1790 måtte leve af andres hjælp: I 1762/3 var han blevet gift til en af byens ældste, store gårde på torvet og fået borgerskab som købmand, men 1767-69 måtte han sælge alle sine ejendomme. Familieoplysninger vil vide, at han skal være død i Vejle i 1801, og man har gået ud fra, at han var forsvundet fra Middelfart måske omkring 1770.¹⁸ Nu viser det sig, at han i 1790 boede i »Kapellanens lejevåninger«, noget af det ringeste udlejningsbyggeri i byen, og havde boet her i 32 år, dvs. at han havde opholdt sig i byen godt 4 år, før han fik den rige enke med egen gård. Gennem protokollen møder vi også for første gang navne på de værdige fattige, som havde fået bolig i »Sl. Agent Ivarsens hospital«. I byens store

gård, hvor kongerne i århundrede havde overnattet, boede Johan Gosman Mathiasen. Bare navnet viser tilknytning til byens top i mere end 100 år, idet den første Johan Gosman havde været præst i byen 1658-1680 og svigersøn af den store borgmester Claus Madsen. Navnet Johan Gosmand gik igen i efterslægten, og i slutningen af 1700-tallet fandtes såvel Johan Gosman Mathiasen som en Johan Gosman Holm. Men Johan Gosman Mathiasen er som den eneste af byens betydende mænd ikke taget med i 1787 til trods for, at han optræder løbende bl.a. i kirkebogen fra ægteskabet i 1779 gennem en række børnedåb. Grunden er sikkert, at han frem til 1790 var møller og vel boede på møllen uden for byen. Omkring 1790 er han altså flyttet ind i gården på Torvet, og i 1791 fik han borgerskab som avlsmand. Da mølleren i 1801 er talt med under landsog-net, er Johan Gosman Mathiasen og familie ikke kommet med under byens suppleringsliste 1787.¹⁹

I Fattigkommissionens liste af 1803 er behandlet i alt »ukendte« 12 personer, der burde have været talt med i 1787 – med rekonstruerede familier bliver de til 23 personer. Her er bl.a. en Christian Vintappers enke, der efter mandens død får to børn uden for ægteskab, heraf den yngste døbt i Middelfart i 1786. Alle tre genfindes iøvrigt i Spindeskolens protokol 1791/92. Og den 17-årige Anne Margrethe, datter af afgangne markmand Christian Stephansen, hvis identitet leder videre ikke blot til faderen, men også til mor og halvsøster.

Sidste gruppe omfatter dem, der er fundet andetsteds og kan spores tilbage til årene før 1787. F.eks. gennem ekstraskatten 1793, folketællingen 1801 og navne, der dukker op i kirkebøgerne. Her bl.a. en række enker, der kendes før 1787 og som begravnes i Middelfart i årene efter. I disse mere spredte kilder er fundet i alt 36 personer, bl.a.

Anders Rasmussen, der fik udbetalt skolelegat i såvel 1786 som 1787 (dvs. han var kordreng). Hans far var død i 1780, hans mor og 2 søskende er registreret i 1787, men ikke Anders selv. Eller Maren Kniplekone, der optræder i kirkebogen 1786, da hun skal oplyse om faderen til hendes datter, Christian Vintappers enkes, uægte barn. Hun er med i fattiglisten 1791 og ekstraskatten 1793. Hun er speciel, fordi det ikke er lykkedes at finde hendes fulde navn, ej heller dødsregistrering m.v. Alligevel er hun taget med her, fordi det også er klart, at ingen Maren i tællingen 1787 dækker over hende.

Tilsammen giver det 166 personer, der efter alt at dømme var hjemmehørende i Middelfart i juli 1787. Og dette tal er et absolut minimum. Mere dybtgående studier i den enkelte familie og i et bredere materiale ville antagelig afsløre flere. Lægges disse til de 651 personer i selve tællingen, får vi i alt 817 personer, hvilket betyder, at der næppe var fald i befolkningstallet 1769-1787, snarere en vækst (her 11%), mens der frem til 1801 sker en forøgelse på 168 personer, svarende til en stigning på 25%.

Den store underregistrering i 1787 (mindst 20%) medfører naturligvis også, at ekstraskatten i Middelfart må have ligget på et alt for lavt niveau. Det var der naturligvis ingen i byen, der kunne have noget imod – provenuet gik direkte i kongens kasse. De forkerte – dvs. gennemgående for lave – aldersangivelser for børnene i folketællingen kan også ses som et forsøg på skatteunddragelse. Trods alt var det de samme mænd, der udførte folketællingen, som i det daglige stod for ekstraskattens opkrævning. I hvert fald må skærpelsen af ekstraskatten i 1793 have betydet bedre grundlag for tællingen i 1801, hvor der ikke er konstateret mangler i samme omfang. Med fattiglisten fra 1803 i hånden har vi mulighed for at checke i hvert fald

en del af en gruppe, der let kunne falde igennem. Nogle få herfra kan ikke genfindes – f.eks. Christian Vintappers enke og hendes søn Hans Peter. Der er et par gifte kvinder især fra fabrikken, der bor alene uden deres mænd, men ingen af disse synes at have opholdt sig i byen i 1800-1801. Men alt i alt ser det ud til, at 1801-folketællingen i Middelfart er ganske pålidelig – i hvert fald i sammenligning med 1787!

I 1801 var der 1.019 personer i Middelfart, fordelt på 224 husstande. Af disse er de 154 familier en direkte fortsættelse af familier, der boede her i 1787 – enten de samme personer eller næste generation.

33 familier uden Middelfart-tilknytning er kommet til udefra. Det er bl.a. 9 familier (45 personer) med klædefabrikør Koch i spidsen, der er tilknyttet klædefabrikken. Det er den nye præst, Thor Melby, den nye kapellan og den nye byfoged, der alle kommer med store familier, mens de gamle embedsfamilier er reducerede til en enke og en tjenestepige. Det er nye toldansatte, der stort set kommer udefra – det er småhåndværkere især fra oplandet, der er kommet til byen og en helt ny branche med to repræsentanter: apotekeren og distriktkirurgen. Den enlige jødiske familie er blevet til tre. Endelig er kammerherre Adellers nye grundmurede hus midt på Algade (opført efter den store brand i 1791) tilsyneladende blevet bolig for fornemme folk – en fru Gerdorff, en frøken Scheel, en kammerherre har trukket sig tilbage til Middelfart. Endelig sad der tre arrestanter på rådhuset, hvoraf de to kom fra Vends herred. Det var en konsekvens af, at dette herred i 1798 var lagt til Middelfart byfogedembede. I 1787 havde der slet ikke været arresterede, bl.a. fordi der slet ikke var politisager i byen mellem 1783-1789! Så 1790'erne havde bevirket en række ændringer i byen.

Et nyt sikkert tal for 1787-folketallet i Middelfart kan vi ikke fremtrylle. Men kun en bekræftelse på, at vi kan bibeholde vor opfattelse af en glidende vækstperiode i sidste halvdel af det 18. århundrede. Den by, vi ser i 1780'erne, er på mange måder lig den by, vi har kunnet se konturerne af i slutningen af det 17. århundrede: En by, der både har familier, der bor her i to-tre generationer, men hvor der løbende sker tilførsler af »nyt blod« i form af ægteskaber, og hvor f.eks. købmænd udefra løbende slår sig ned. Byens store mænd i 1787, den gamle Agent Ivarsen og postmester Brandt, var ikke fødte middelfartere, men de giftede sig med lokale piger, kom til at have hele deres karriere i byen og satte begge deres præg på byen. På den anden side forsvinder mange unge ud af byen.

Og ser vi på den sociale gruppering i byen – ja, så er mønstret det samme som i 1680'erne: Algade/Brogade er det store hovedstrøg med de betydelige gårde og huse. Søndergade/Vestergade huser de mere beskedne. Bunden placerer sig især omkring Kirken, i det vi opfatter som gamle kirkeboder: Brogades østre side, Algades nordvestlige ende, samt i udlejningshusene i Søndergade. Et sted er de mange små familier dog forsvundet – ved Østerport. Hvor der i 1682 havde været mange småhuse, lå nu en stor gård, der havde opslugt alt omkring sig. Den var i 1787 og 1801 ejet af byens mægtigste mand postmester Brandt – og det sidste fristed for en lille familie, der dog nåede at få selvstændigt nummer ved matrikuleringen i 1781. Her indrettede han snart efter pakhuis, Middelfarts første posthus. Men det 19. århundrede banker på i 1790'erne. Industri, en voksende offentlig sektor med flere ansatte – alt dette havde vist sig og ville udvikles mere, og snart kom den nye hovedlandevej og den øgede samfærdsel. Men det er en ganske anden historie.

Noter:

1. Peter Dragsbo og Harriet Merete Hansen: *Middelfart – fra færgeby til broby. Middelfarts historie 1200-1940*, 1996.
2. Se f.eks. Jørgen Mikkelsen i *Fortid og Nutid* 1996, s. 319ff.
3. Især s. 99f.
4. Hans Chr. Johansen: En samfundsorganisation i opbrud 1700-1870. *Dansk Socialhistorie historie* 4, s. 130ff.
5. I perioden 1769-1787 var der et overskud på 84 personer, 1788-1801 på kun 2. Selve niveauet for antal fødsler/dødsfald, der selvfølgelig er præget af store udsving, ændres ikke gennem disse år.
6. Hans Chr. Johansen: *Befolkningsudvikling og familiestruktur i det 18. århundrede*, 1975. Se især s. 71ff.
7. Materiale i Landsarkivet for Fyn: Middelfart Magistrat. Ekstraskattemandtal.
8. Princippet var, at de rige i byen skulle betale ekstraskatten for dem, der slet ikke kunne betale, samt for dem, der kun kunne betale halv skat. Desværre er der i Middelfart-materialet på Landsarkivet for Fyn kun undtagelsesvis lister over de ikke-betalende.
9. En af forklaringerne kunne være byfogedskiftet i 1791, hvor den energiske, unge Johan Bluhme afløste den gamle Jørgen Basesen Lund. Byens protokoller bliver således gennemgående bedre ført i 1790'erne. Krav ovenfra om højere provenu og bedre registrering er også en mulighed. Det skete f.eks. i Vestsjælland i 1776, hvor en kgl. reskript af 29.4.1776 forårsagede en tilsvarende stigning. Jeg takker arkivar Jørgen Mikkelsen for henvisningen til hans ph.d.-afhandling *By – Land – Øvrighed. Studier i sjællandske købstæders økonomi og administration ca. 1740-1807 med særlig henblik på Korsør, Skælskør og Slagelse*, Institut for Historie, Københavns Universitet, oktober 1995.
10. Middelfart Byfogedarkiv. Skøde- og pante-protokol 1764-1794, fol. 386v (kopi i Middelfart Byarkiv).
11. Om vandringer se bl.a. Hans Chr. Johansen: Befolkningsudviklingen (se note 6) og Hans Chr. Johansen, red.: *Studier i dansk befolkningshistorie 1750-1890*, 1976
12. Om børns vandringer se også Birgit Løgstrup: *Bundet til jorden. Stavnbandet i praksis 1733-1788*, 1988, især kap. 9.
13. Middelfart sogn dækker såvel Middelfart Købstad som Middelfart Landsogn, der omfattede Middelfart markjorde, Hindsgavl og øen Fænø. Landsognet er holdt ude af denne undersøgelse. – Tællingen i landsognet skal findes under Kauslunde sogn (anneks til Middelfart).
14. Landsarkivet for Fyn: Middelfart Magistrat. Hussøgnings- og mandtalsprotokol 1790.
15. Landsarkivet for Fyn: Middelfart Magistrat. Diverse fattigsager 1747-1874. Arbejdsprotokol for uldmanufakturhuset 1791-1792.
16. *Fortid og Nutid* 1990, s. 97-110.
17. Middelfart Byfogedarkiv. Skøde- og pante-protokol 1764-1794, fol. 334r (kopi i Middelfart Byarkiv).
18. Chr. Behrendt: Borgmester Hans Nielsen Bangs Gaard i Middelfart, *Fynske Aarbøger* III, 1949, s. 357ff.
19. Møllen var den eneste bolig på Middelfart markjorder indtil slutningen af 1700-årene. Men den skarpe grænse mellem land og by var ikke så skarp endda. Således er organist Stein talt med under byen såvel i 1787 som i 1801, selv om han var lejer af et hus under Hindsgavl, der var bygget på den såkaldte Vesterløkke – en mark, der frem til 1696 havde hørt til Middelfart bymark, men da var blevet solgt til Hindsgavl og siden blev regnet under Hindsgavls jorder. Nogen sammenhæng mellem tællingen i byen, der blev foretaget af magistraten, og på landet, hvor den blev foretaget af præsten, kan ikke ses.